

4.11.2011

İslam'ın bilimler tarihindeki yaratıcı yerine bir bakış

Konuşmamı dinlemek zahmetine katlanmış sayın ziyaretçiler:

Elli bir yıllık bir ayrılış kaderine boyun eydikten sonra, size hitap edebilmenin derin saadetini duyuyorum. Bu derin saadet nereden doğuyor?

İlkokula girişimin ikinci veya üçüncü haftasında bize dünyanın yuvarlaklığını anlatan hanım hocamız müslüman bilginlerin dünyanın bir öküzün boynuzunda taşındığına inandığını öğretiyordu. Ben zavallı çocuk, 30 yıl kadar sonra müslümanların, ekvatorun uzunluğunu daha 9. yüzyılda bir kaç metotla 40 bin km. kadar ölçebildiklerini öğreneceğimi nasıl bilebilirdim?

İlkokulun son yılında, hatırladığıma göre tarih dersi kitabından, 18. yüzyılda kim tarafından uydurulduğu bilinmez, Rönesans denen, bilim tarihi görüşünü öğrendik. Bu 17. yüzyıldan beri belki de kısa bir zaman önce bilim ve teknoloji de kendini göstermeğe başlayan kalkınmayı yunan bilimlerinin tanınmasına bağlayan görüş, bugüne kadar batı dünyasında, İslam dünyasında bu arada Türkiye'de bazı uyanmalara rağmen, sarsılmaz hakimiyetini devam ettiriyor. Bu hakimiyetin en yüksek şiddetiyle devam ettiği bir sırada, 1943 yılında bana biraz arapça öğretmiş babamın hatırasına bağlılıkla İstanbul Üniversitesinin Şarkiyat Enstitüsü'ne öğrenci olarak girmiştım. Ama ben o gün kendimi İslam bilimler tarihi okyanusuna attığımı, bugüne kadar çıkamıyacağımı nasıl bilebilirdim?

O Enstitü'yü dünyanın en ünlü oryantalistlerinden Hellmut Ritter idare ediyordu. Daha ilk aylarda bir gün seminerinde İslam atomizminden bahsediyordu. Parmak kaldırdım, sordum: «İslam'da önemli bir matematik var mıydı?» Hayretle bana baktı. Cevabı şuydu: «İslam dünyasında çok sayıda yunanlılarda ve modern çağlarda Avrupa'da tanıdığımız en büyük adlar kadar büyük matematikçiler yetişmiştir.» Misal olarak bir kaç ad saydı. Bu cevap beni dehşete düşürmüştü, uykusuz bir gece yaşatmıştı. O günden itibaren, zaman geçişiyle artan bir açıklıkla müslümanların bilimler tarihine olan katkısını hiç bilmiyen bir dünyada 17. yüzyıldan itibaren sayıları gittikçe artan bazı Avrupa'luların, gerekli dilleri öğrenerek arapça, farsça ve türkçe kitapların tercüme, yayım ve etüdüne başladıklarını, bunların bir çoğunun, İslam dünyasının, genel bilimler tarihine önemli veya çok önemli bir katkısı olduğu gerçeğini savunduklarını öğrendim. Çok genç yaşında yapılanları öğrenmeğe, mümkünse olanlara bir katkıda bulunmağa karar verdim.

Bu yolda isabetli olduğuna inandığım çabalarımın başında oldukça erken bir yaşında İslam bilimleri tarihi adlı kitabı yazma sorumluluğunu üzerime almamı buluyorum. Bu yolda öğrendiğim ve kazandığım bazı sonuçları bir konferansın çok sınırlı çerçevesinde size sunuyorum.

Daha Peygamberin ölümden 20 yıldan fazla bir zaman geçmeden, bütün Arap Yarımadasından başka Güney Anadolu sınırlarına kadar Bizans-Suriye toprakları, Irak'ın tamamı ve İran'ın batısı, Mısır'ın tamamı, merkezi Medine olan genç İslam devletinin parçaları olmuşlardı. Bilim tarihi açısından şu önemliydi: Bizans ve Sasanî Hükümlerlerinin önemli bir çok kültür merkezleri İslam devletinin sınırları içine girmişti. Bu kültür merkezleri mensuplarının faaliyetleri için özellikle Emevî devletinin, hicretin 41 ci yılından itibaren Şam'da kurulmasıyla yeni şartlar doğmuştu. Şam, bilimler tarihinin başlamakta olan yeni merhalesinin bir kıvılcım noktası olma durumuna gelmişti. Eski kültür merkezlerinin mensupları ve taşıdıkları bilgiler Emevî halifelerinin ilgi ve himayesini buluyor, taşıyıcılar, ister İslamiyeti kabul etmiş ister

etmemiş olsunlar büyük bir hürmetle karşılanıyorlardı. Kimyaya dair bazı kitapçıkların İslam'ın ilk yüz yılının ikinci yarısında arapça'ya yunancadan çevrildiğini, aynı alandaki ilk arapça kitapçıkların Emevî Prensi Hâlid b. Yezîd tarafından yazıldığını biliyoruz. Tarih ve fıkha dair ilk arapça kitaplar bu ilk yüzyılda ortaya çıktı. Müslümanlar dünyanın yuvarlak olduğunu İslam'ın ikinci yüzyılının, yani Miladî sekizinci yüz yılın başlarında Aristo'nun adını yanlışlıkla taşıyan yunanca bir kitabın çevirisinden öğrendiler, bunu münakaşasız kabullendiler. Çok basit gramer kaidelerini ele alan ilk arapça kitapçık İslam'ın tahminen 50 ilâ 60-cı yıllarında yazıldı. Bilimlerin İslam dünyasında ne büyük bir sür'atle ilerlediğinin bir misali olarak anıyorum ki, arapça gramerin çok hacimli ve bizi bugün hayranlığa boğan temel kitabı bu ilk gayretten yüzyıl kadar sonra ortaya çıktı. Şüphesiz ki bu kadar erken zamanda o kadar hacimli, o kadar sistemli bir gramer kitabı yazılamazdı, eğer diğer bilim dallarındaki gelişme bunu desteklememiş olsa idi.

Evet gelişme, çağın bütün bilim dallarında kendini gösteriyordu. Bu ikinci, yani Miladın sekizinci yüzyıldaki gelişmeyi bir alanda, kimya alanındaki misali anmakla yetineceğim. Ama daha evvel bu yüzyıldaki ve gelecek yüzyıllardaki sür'atli gelişmenin anlaşılabilmesi için, bilimler tarihinde gözden kaçırılan bir realiteye işaret etmek istiyorum, o da şu ki; bilimler yunanlıların elinde yaşadığı altın çağından sonra, tamamıyla duraklamamış, geniş anlamda doğu Akdeniz havzasındaki kültür merkezlerinde ağır küçük adımlarla bazı ilerlemeler sağlayabiliyordu. Ama bu ilerlemeler yerel kalıyor, bir kültür merkezinden diğerlerine ulaşmak şansını pek bulamıyordu. Özellikle Bağdat Abbasî İmparatorluğunun Başkenti olduktan sonra bilim dünyasının merkezî yerini almış, sayısı çok yükselmekte olan bilim adamlarının birbirleriyle temasını artırmış, diğer kültür dünyalarındaki kitapların taşındığı, arapçaya çevirildiği bir yer olmuştu.

Bu, yani 2. yüzyılın, Miladın sekizinci yüzyılının gelişmesinin sözünü ettiğim kimya alanındaki misali olarak Câbir ibn Hâyyân'ı anacağım.

Câbir – İslam dünyasına katılan kültür merkezlerinden bazı hocalardan ve kitaplardan kimya bilimini öğrendi. Bu bilimin Câbir de vardığı yüksek düzey, bize ulaşan kitaplarından kolaylıkla takip edilebiliyor. O karşımıza sayısal ve deneysel temellere dayanan, sonraki çok küçük katkılar bir tarafa, kimya bilimini ancak 18. ve 19. yüzyıllarda aşılabilir bir düzeye getirmişti. O, zamanla kimyanın dışında, alanını bütün doğal ve filozofik bilimlerle genişletmiş bir doğa filozofu olarak karşımıza çıkıyor. O bütün evrenin matematiksel ölçüler esasına dayandığını düşünüyor, bunu «mizân» diye adlandırıyordu. İnsanın evrenin bütün sırr perdelere yırtabileceğine, kimyasal yoldan, hayvan ve insan yaratılabileceğine inanıyordu.

Câbir'den daha çok bahsetmekten vazgeçip müslümanların aynı yüzyılın ortalarında Hintlilerin çok hacimli Sidhanta adlı matematik ve astronomi kitabını arapçaya çevirip Hind rakamlarını, bu arada «sıfır»ı tanıdıklarını dile getirerek 9. yüzyıla, bilimler tarihinde başlamakta olan yeni bir altın çağa geçiyorum.

Miladî 9. yüzyılın ilk yarısında, daha önce başlanmış olan tercüme işinin çok hızlandırılmasının yanında bilimin bir çok alanında yaratıcılık merhalesine girilmişti. Bu yüzyılın ilk çeyreğinde bilimlerin gelişmesinde Abbâsi halifesi el-Ma'mûn'un payı çok büyüktü. O Bağdat'ta bir Bilim Akademisi kurmuş, Bizansa adamlarını göndererek bir çok Yunanca kitabı Bağdat'a getirtmişti. Astronomi tarihinin tanıdığı ilk rasathaneyi Bağdat'ta, sonra da Şam'da kurmuştu, bu rasathanelerde o bazen astronomlarla beraber çalışıyordu. Ptoleme'nin arapçaya çevrilmiş olan coğrafyasını gözönüne alarak 70 kadar bilgini enlem boylam derecelerine dayanarak bir dünya haritası hazırlamakla ödevlendirmişti. Gerçekten ölçü ve rasada dayanan bu ilk dünya haritası sonraki kartografik gelişmeyi yüzyıllar boyu etkiledi. [1] Ekvatörün ilk bilimsel ölçümü onun emriyle yapıldı. Onların ulaştığı uzunluk 40 bin kilometreye çok yakındı. Onun zamanında cebiri aritmetikten ayıran ilk üç kitap yazıldı. Tabiatıyla bu, cebiri müslümanların bulduğu anlamını taşıyor. Zira cebir daha bir kaç bin yıl öncesi Babiller tarafından bilinmekteydi.

İslam'ın 3. cü, Miladın 9. cu yüzyılının ortalarında bilimlerin hemen hemen her alanında daha 800 yıl kadar sürecek yaratıcılık başlamıştı. Bu sürecin her yönünde Yunan öncüllerin direkt etkisi kendini göstermiyor ve şart ta değildi. Bunu bir misalle aydınlatmak istiyorum: Mesela Arşimet entegral matematik çözümlerle uğraşmış bazı önemli sonuçlara ulaşmıştı. Miladî 9. yüzyılın 2. ci yarısında Tâbit b. Qurra Arşimet'in çözümlerini tanımadan, entegral çözümün tamamıyla ayrı ve ilginç misallerini bize bırakmıştır. Onunla başlayan gelişme 15. yüzyılda Ğiyâsaddîn Kâşî'nin elinde geometrik olmayan cisimlerin hacimlerinin ölçülmesiyle İslam kültür dünyasındaki en yüksek noktaya varmıştır.

Yunan kaynaklarının etkisini düşünmeğe zorlamayan diğer yaratıcı başlangıçların misallerini vermekten vazgeçerek, matematikteki gelişmelerden biraz daha sözedeceğim: Diğer kültür dünyalarında «cebir»in ancak bir ve iki derecelik denklemleri biliniyordu. Miladî 9. yüzyılın ikinci yarısında al-Mâhânî adlı matematikçi geometrik bir problemi 3. cü dereceden bir denkleme çevirdi, ama denklemini çözemedi. Ondan 50 yıl kadar sonra Abû Ca'far al-Ĥâzin 3. dereceden bir denklemini ilk defa çözdü. Aynı ve takip eden yüzyılda 3. dereceden denklemin çözümleri o kadar çoğaldı ki, 11. yüzyılın ikinci yarısında bu denklemlerin sistematik sunumunu Ömer Hayyâm sağladı. Dördüncü dereceden denklemlerin sistematik sunumu ise 15. yüzyılda Ğiyâsaddîn Kâşî'ye kaldı. Bir kaç kelime de trigonometriden:

Düzlem trigonometrisi, bir açının sinüsü, kosinüsü veya tanjantı anlamında, İslam dünyasında 9. yüzyıldan itibaren kesin ifadesini ve gelişmesini bulmuş, bu süreçte küresel trigonometri Miladî 11. yüzyılda tam yapısını kazanmıştı. Geometriye gelince müslümanlar 8. yüzyılda Oklid geometrisini Arapçaya çevirdiler, düzeltmeler ve ekler yaptılar, 10. yüzyıldan itibaren Oklid dışı geometriyle uğraştılar.

Bu son sözlerimi noktaladıktan sonra birçok edebî ve doğal bilimleri bir tarafa bırakıp son misal olarak coğrafya alanını dile getiriyorum.

Coğrafya «İslam Bilimeri Tarihi» ne dair, bugüne kadar 15 cildi çıkmış olan kitabımın son altı cildini teşkil ediyor. Bundan 25 yıl önce bu alanın İslam kültür dünyasındaki tarihini yazmak için iki yıl kadar zamanın yeteceğini sanıyordum. Böylece İslam'daki bilim alanlarından birinin genel bilimler tarihindeki yeri üzerinde kesine yakın bir hüküm verebilme durumuna geldiğime inanıyorum. Bunu en kısa bir şekilde ifade etmek istioyrum: 9. yüzyılın başında yapılmış olan Halife el-Ma'mûn haritasından sonra, özellikle 10. cu yüzyılda, tanınan dünyanın önemli yerlerinin enlem boylam derecelerinin ölçülmesi için hummalı bir çalışmaya girildi. Bu arada çok önemlidir ki, Akdeniz'in uzunluğu 44° olarak bulundu. Bu sadece 2° kadar gerçekten uzaktı. O zamana kadar boylam derecelerini bulmak için sadece ay tutulmasına göre ölçme vardı, bu çok kaba sonuçlar veriyordu. Müslümanlar çok doğru sonuçlar veren dört yeni metot geliştirdiler. 11. yüzyılın başlarında, al-Bîrûnî yeni metotlardan birini sunmaktan başka, enlem – boylam derece konusunu kapsayan matematiksel coğrafyanın ilk ve temel kitabını yazdı. Değil bu kitap, ama İslam dünyasında hazırlanan enlem, boylam cetvellerinin çoğu İspanya dışı Avrupa'ya 12. yüzyıldan beri ulaştı, Avrupa'lılar bu cetvelleri kopye ettiler ve uydurma cetveller yaptılar ama 18. yüzyılın başına kadar gerçekten ölçme sonucu olan verilere dayanan bir harita yapamadılar.

Kartografya alanında Halife el-Ma'mûn ile başlayıp 15. yüzyılın sonlarına kadar süren gayretlerle müslümanlar Asya, Avrupa ve Afrika'nın gerçeğe oldukça yakın haritalarını yapmayı başardılar. 9. yüzyılda Fasın Massa limanı ile Çin'in Kanton limanı arasında bir ticarî trafik vardı. Bunu Basra yakınındaki Ubulla limanında yapılan dikişli gemiler Afrika'nın güneyinden geçerek yapıyorlardı. [2] Vasco da Gama ve diğer Avrupa'lılar bu güney yolundan arapça haritaları kullanarak Hint Okyanus'una ulaşıyorlardı. Onuncu yüzyılda müslümanların Avustralya'ya ulaştıkları tahmin ediliyor. Onlar 13. yüzyıldan önce güney kutup kıt'ası sahillerine varabiliyor, kuzey Asya sahillerinin oldukça doğru haritasını yapabiliyor, [3] Doğu Afrika ile Sumatra adasındaki uzaklıkları 15. yüzyılda Okyanus uzaklıkları ölçme metodu ile bugünküne

yakın veya çok yakın değerlerle ölçebiliyorlardı. [4] Bu, Avrupa'da ancak 20. yüzyılın ilk yarısında başarılmıştı.

Müslümanlar daha onuncu yüzyılın ilk yarısından itibaren çok sefer İberik Yarımadasından batıya açılarak Asya'nın doğu sahillerine ulaşmak istediler, bunu Batı Afrika sahillerinden de bildiğimize göre denediler, ama geri dönmediler. Diğer taraftan arapların 1420 yılında Hint Okyanusundan, Güney Afrikayı geçerek, Afrika'nın kuzeyine, oradan Meksika Körfezinde Karibik adalarına ulaştıklarını, tekrar Hint Okyanusuna döndüklerini biliyoruz. [5] 1511 yılında Malezya Yarımadasının ele geçirilmesi sırasında bir gemide, Portekizli kumandan kendi ifadesine göre çok değerli, o civarda çok iyi bilenen bir atlası elkoymuş, portekizceye çevirterek kralına göndermişti. İslam dünyasında yapıldığını ispatlayabileceğimiz bu büyük atlas içinde bir de oldukça mükemmel Brezilya haritası var. [6]

Kristof Kolumbus – Bir arap haritasının İberik Yarımadasına gönderilen kopyesine ve bir arap pusulasına dayanarak, Asya'ya ulaşmak istemişti. Çoğunuzun tanıdığı Pîrî Re'is haritasına gelince [7], o benim inancıma göre İspanyolların bazı ilaveleriyle aslında bir arapça orijinale dayanan bir italyanca haritanın türkçe kopyesidir.

İnsan coğrafyasına veya beşeri coğrafyaya gelince benim kanımca coğrafyanın bu dalı İslam'ın, jeopolitik şartları içinde çok erken, meskûn dünyanın çok büyük bir kısmını hükmü altına almış olması gereğince, yunanların aynı konudaki kitapları tanınmadan daha Miladî 8. yüzyılın birinci yarısında ortaya çıkmış ve sür'atla gelişmişti. Coğrafya tarihçisi çağdaş fransız André Miquel, bu alanın 10. yüzyılda İslam dünyasında al-Maqdisî'nin (ki bu çağımızda Muqaddasî diye tanınır) kitabında çok yüksek (belki de en yüksek) düzeye ulaştığına inanıyor. Alman oryantalisti Alois Sprenger de Maqdisî'nin kitabının ilk yazmasını 19. yüzyılın ikinci yarısında Hindistan'da bulup okuduktan sonra, onu en büyük coğrafyacı olarak, tanıtıyordu. Ben,

tanınmış olan ayrıntılar genişliği açısından değil de, bu dalın gözleme, eleme, dikkat ve değerlendirme açısından Avrupa'da 20. yüzyılın ilk yarısında tanınana yakın bir düzeye ulaştığı inancındayım.

Şimdi bu bir kaç alandan verdiğim misallerden sonra şöyle bir özet sunuyorum. Müslümanlar diğer kültür dünyalarından aldıkları bilimleri geliştirdiler, yeni bilimler ortaya koydular, gelecek kuşaklarca kurulacak bazı bilim dallarının temellerini hazırladılar, 800 yıl kadar süren bir yaratıcılık devresini halefleri Avrupalılara ulaştırdılar. Bu sürecin bilimler tarihini 17. yüzyılın başından itibaren nasıl yeni bir devreye ulaştırdığını çok kısa bir şekilde anlatmağa çalışacağım.

811 yılında İberik Yarımadasının alınmasıyla İslam dünyası ile Avrupa'nın batısı arasındaki köprü kurulmuştu. İslam dünyasının merkez ve doğusunda yaratıcılık çağına geçen bilimler çok gecikmeden İberik Yarımadasına ulaşıyordu. Bu bilimler onuncu yüzyılın ikinci yarısından itibaren bazı tercümelemlerle ve aletlerle Fransa'ya, oradan İngiltereye yol almağa başladı, ve Orta Avrupa'ya geçti. Bu gittikçe genişleyen ilk yoldu.

İkinci yol 11 yüzyılın ikinci yarısında başladı, güney İtalya üzerinden oldu. İlk ziyaretinde İtalya'da tıp bilgisinin sefaletini gören Cezayirli bir tacir, Afrikaya dönüp bir çok tıp kitabıyla Güney İtalya'ya geldi. Bu Cezayirli bir hristiyan mıydı, hristiyanlığı kabullenen bir müslüman mıydı, bilinmiyor. O bir papas olarak, Constantin Africanus adını alarak bir kaç yıl sonra tıp kitaplarının latinceye çevirime başladı. O metinleri kapaca sözlü tercüme ediyor, papas meslektaşları, düzelterek kâğıda aktarıyorlardı. Onlar en azından 25 kitabı çevirdiler. Kitaplar genelde Constantin Africanus'un eserleri olarak ortaya çıkıyor, bazen de yunan tabiblerinin, mesala Yunanlı Galen'in adına bağlanıyordu. Bu güney yolu çok kısa bir zaman sonra, Kuzey Afrika'dan özellikle Suriye'den arapça kitapları ve İslam dünyasında sür'atle gelişmekte olan teknolojiyi, bu arada kâğıdı ve kâğıt teknolojisini Avrupa'ya taşıdı. Sayısını

bilemiyeceğimiz bir çok arapça kitaplar başka adlar altındalatince çevirilerle Avrupa'da yayılıyordu.

3. cü ana yol, İslam dünyasının doğusunu Tabriz, Erzurum, Trabzon üzerinden Bizans'ın başkenti İstanbul'a oradan da İtalya'ya, doğu ve orta Avrupa'ya bağlıyordu. Bu yol özellikle 13. yüzyıldan itibaren verimli olmaya başladı. Ama arapça kitaplar daha 10. yüzyılda Bizans'ın merkezine ulaşmışlardı. Maalesef Bizanslılar bu kitapların taşıdığı yenilikleri gerektiği gibi değerlendirme yerine onları eski yunanlara bağlıyorlardı ve çok zaman bazı arapça kitaplar bazı değişikliklerle eski yunan bilginlerinin adı altında ortaya çıkıyordu. Bizanslı bilginler bir hayli gecikmiş olarak, bilimlerin İslam dünyasındaki gelişmesi realitesini belki de 13. yüzyıldan itibaren farketmiş olmalı. İstanbul'un Osmanlılar tarafından alınmasından sonra Avrupa'ya göçen Bizanslılar arasında, İslam bilimlerini iyi tanıyan bir kardinal Bessarion vardı. Bu kardinal bu yeni bilgileri çok garip bir kılık kıyafette Avrupa'da yayarak yunanlara eski ünlerini kazandırmaya çalışıyordu. Mesela onun dostu alman bilgini Johannes Regiomontanus 15. yüzyılın ikinci yarısında sözde trigonometrinin temel kitabını yazdı, onun bu ünü haksız olarak taşıdığını, gerçek sahibinin 13. yüzyılda yaşamış bulunan Naşîreddîn Tûsî olduğunu matematik tarihçisi Anton von Braunmühl 1900 yılında ispatladı. Bu gerçek Tûsî'nin kitabının Osmanlı Hariciye Vekili rum kökenli İskender Paşa Karatheodori tarafından fransızcaya çevirilip 1891 yılında yayınlanmasıyla ışığa kavuştu.

Arapça kitapların latinceye çevrilmesi tarihine dair bilginimizin oldukça ilerlemiş olmasına rağmen, gerçeğin belki de çok az bir kısmını biliyoruz. Araştırmalar bizi zamanla yeni sürprizlerle karşılatırıyor. Mesela büyük bilgin İbn al-Haysam'ın optiğin modern temeli sayılan kitabının latince tercümesine dayanan italyanca tercümesi yüzyıltarca saklı kaldı. Onu 40 yıl kadar önce bir İtalyan oryantalist buldu. Böylece latince bilmeyen Leonardo da Vinci'nin İbn al-Haysam'ın kitabından nasıl faydalan-

dığını öğrenebildik. Misalleri yığmaktan kaçınacağım. Bilimlerin Avrupa'ya ulaşma işini şöyle özetliyorum:

Tercüme ve insan teması ile 10. yüzyıldan itibaren Avrupa'ya bilim taşınımı 13. yüzyıla kadar bir alma, resepsiyon merhalesi gerçekleştirdi. Bunu, alma işinin devam etmesiyle beraber bir asimilasyon, özümleme merhalesi tahminen 16. yüzyılın ortalarına kadar takip etti. 16. yüzyılın ortalarından itibaren Avrupa'da kreativite, yaratıcılık çağı yavaş adımlarla başladı. 17. yüzyılda Avrupa'lular kendilerini bilimde önderlik durumunda görmeğe başladılar. Bilimin her şeyden önce jeopolitik nedenlerle duraklama durumuna düştüğü İslam kültür dünyasında Avrupa'nın bilim ve teknolojiadaki üstünlüğü mübalağalı bir anlamda kabullenmişti. Mesela 17. yüzyılın ilk yarısında İstanbul'a gelen bir müslüman fransız Mehmet İslahî Efendi, bir coğrafya kitabı yazmakta olan Kâtip Çelebî'ye kitabını bırakıp Avrupa'da latince coğrafya kitaplarını türkçeye çevirmesini tavsiye etmiş, buna beraber başlamışlardı. Ama o kitapların ve haritalarının asıllarının veya içerilerinin İslam dünyasından Avrupa'ya ulaştığını ne Mehmet İhlâsî ve ne de Kâtip Çelebî bilebilirlerdi.

Avrupa'daki bilim ve teknolojiye nasıl üstünlük durumuna gelmiş olmanın gerçek kaderini o zaman ne onlar ve ne de müslümanlar biliyorlardı. Ama artık Avrupa'lılarda bugüne kadar süregelen bir üstünlük, müslümanlarda bir aşağılık duygusu başlamıştı.

Bilimler tarihinin maalesef gerektiği gibi dikkate almadığı bir realite vardır ki, o da onyedinci yüzyılın ortalarında, daha sonraları oryantalizm, şarkiyat diye adlandırılan cereyandır. Bununla, doğuyu, çoğunlukla İslam dünyasını, müslümanların bilim kitaplarını tanıma arzu ve çalışmasını kastediyorum. Bu insanların eğilimleri nadiren pek te tarafsız olmamış olsa bile genelde hümanist idi. Onlar çok zaman büyük bir aşkla, sabırla ve çalışkanlıkla kendilerini İslam bilimlerini tanımaya verdiler. Binlerce, arapça, frasça ve türkçe yazmaları toplayıp Avrupa'ya taşıdılar, kataloglarda tanıtip, bir

kısmını yayımladı, bir kısmını bir çok dillere çevirdi, büyük bir kısmını araştırdılar, değerleri üzerinde hükümler verdiler, bu cereyan bugüne kadar gittikçe genişleyerek devam ediyor.

Onların çalışmalarına geniş çapta dayanarak İslam bilimler tarihine dair kitabımı yazarken bende şu intiba uyandı, oryantalistler ulaştıkları sonuçları, kendi bilginler çemberi dışına tanıtmakla gerektiği kadar ilgilenmediler, ve İslam bilimlerinin, genel bilimler tarihindeki yerini belirtmek işine az teşebbüs ettiler. Yanlış anlaşılmayı önlemek amacı ile daha adil bir ifade ile şöyle söylenebilir: Onların bu yöndeki görüş ve fikirleri genelde büyük topluluklara ulaşacak yayın organlarında yeralmadı. Onların yüzlerce dergide yayımlanmış bulunan çalışmalarının bir kısmını Frankfurt'taki Enstitü'müzde 1200 kadar ciltte toplayıp yayımladık ve buna devam etmekteyiz.

Diğer taraftan yeteri kadar tekrarlanamayacak bir realite var. O da şudur ki, modern bilim tarihçiliği daha beşik çağında, tahminlere göre 18. yüzyılda daha önce sözünü ettiğim Rönesans diye adlandırılan, bilimlerin modern çağdaki kalkınmasını doğrudan doğruya yunan çağına bağlayan, İslam kültür dünyasında düşünebilecek bir yaratıcı merhaleyi hatıra getirmeye tamamen kapalı bir dünya görüşünün hakimiyeti altına girdi. Bu Rönesansı Fransız filozofu Etienne Gilson 1955 yılında matrağa alarak bir profesörler kulisinde alınan bir keyfi karar diye vasıflandırıyor. İşin elim olan tarafı şudur ki, bu uydurma dünya görüşü, belki de ortaya çıkışından kısa bir zaman sonra Osmanlı İmparatorluğuna, çok gecikmeden bütün İslam dünyasına yayıldı. Bu sadece, hür düşünce sahibi bir insanın kabullenmek veya kabullenmemekte serbest olduğu bir bilimler tarihi görüşü değildi. Bu özellikle müslümanlarda bin yılı geçen bir politik hakimiyet sırasında insanlığın ortak mirası olan bilimler tarihine ciddi bir şey veya hiç bir şey katmadıkları pesimizmini aşıyordu. Bu pesimizm Osmanlı Türkleri arasında ve Türkiye'de diğer İslam ülkelerinden daha çok yayılma imkânı buldu. Bu inkâr kabul etmez pesimizimden daha doğru bir tabirle aşağılık duygusundan ben

kendimi ancak üniversite hayatımda İslam bilimlerini biraz tanımaya başladıktan sonra, gittikçe artan bir oranda kurtarabildim.

İslam bilimleriyle temasa gelişimin, onları tanımayı çalışmamın 68 inci yılını yaşıyorum. Hemen hemen her gün denilebilecek bir zaman farkıyla dün ne kadar önemli bir şeyi bilmediğim gerçeği ile karşılaşıyorum. Bu sıralarda doğal bilimler tarihi değil, arap dilindeki edebî bilimler İslam bilimleri tarihi kitabımın 16. ve 17. ciltlerinin konuları. Bu konuları bundan 25 veya 26 yıl evvel, bıraktım, coğrafya alanını elealmağa karar verdim. Şimdi düşünüyorum, bu konuları o zaman iyi anlamak için ne kadar az olgunmuşum! Arapça yazan müslümanların dilin özelliklerini gözleme işinde ne keskin bir dikkatle bir edebî tenkit ve edebî teoriler geliştirdiklerini her gün biraz daha iyi anlıyorum. Arap dil teorilerini iyi bilen bizim Osmanlı ve fars bilginlerin bunları kendi dillerine uygulamadıklarına hayıflanıyorum. Bu alanda biri stilgrameri diğeri de, şiir üzerindeki estetik hükümlerin psikolojik izahları diye iki dal ortaya çıkmış. Bunlar benim buluşum değil. Biri alman oryantalist Max Weisweiler, diğeri ise benim hocam Hellmut Ritter'in. Benim bu yöndeki küçük katkımları ulaşılan sonuçların biraz daha geniş materyale dayanarak tarihsel gelişmelerini belirtmek olacaktır.

Tekrarlıyorum: Türkler ve diğeri müslüman toplumlar bilimler tarihinde bir yerleri, belki de çok önemli yerleri olduğunu çok kısa zamandan beri öğrendiler veya öğrenmeye başladılar. Bu kaba bilgi onlara oryantalistlerin uzun bir geçmişe dayanan çalışma sonuçları olarak ulaştı. En çok Türkiye'de kısmen de diğeri İslam ülkelerinde, kendilerine, müslümanların bilimler tarihindeki yerleriyle ilgili ulaşılan bilgilere karşı şüpheli ve reddedici bir kütle var. Onların İslama karşı inanç açısından taşıdıkları reddedici tutumları bütün bilimler tarihinin bir gerçeğini kabullenmemelerine götürüyor, şöyle ki onlar İslama inanma veya inanmamadaki doğal hakları bir tarafa, ispat edilen tarihi bir realiteyi kabullenmeme üzerinde fanatik bir direnme gösteriyorlar.

Son on yıl içinde İslam ülkelerinde bu arada Türkiye’de bilimler tarihindeki yerlerine karşı gösterilen ilgi uyandı ve gittikçe artıyor. Bir çok üniversitelerde bir İslam bilimler tarihi Enstitüsü kurmak gayreti var. (Ama şu realiteyi gözönüne almadan: Bu bilimleri bilip öğretecek hocaları, gerekli ihtisas kütüphaneleri var mıdır, gerekli dillerin öğrenme işine başlandı mı?)

Bu ilginin uyanma ve yayılmasında Frankfurt’taki Arap-İslam Bilimler Tarihi Enstitüsü’nün yayınlarının ve kurduğu müzenin temel rolü oynamış olması şuurunun derin saadetini duyuyorum. Bu yönde Frankfurt’ta ve İstanbul’da İslam Bilim ve Teknoloji Tarihi Müzelerini kurduk. Daha başlangıç süresinde bulunan müzenin ve onunla ilgili yayın ve konuşmaların insanları ne kadar derinden etkilediğini gördüm. Şimdi İstanbul’da bir bilimler Tarihi Enstitüsü’nün kurulması düşüncesinin heyecanını duyuyorum. Bu sizlerin gayret ve desteğinizle olacaktır. Ben şahsen bu amaca yüksek düzeyde ulaşılması için elimden gelen her gayreti göstereceğime sizi inandırmak isterim.

Fuat Sezgin